

Т. Ф. Семашко,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО КОДУ КОЛОРАТИВІВ У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

У пропонованій розвідці автор ставить перед собою завдання виявити форми інформації кольоропозначення голубий; охарактеризувати способи мовної реалізації інформаційного поля означеного ад'єктива; з'ясувати загальні тенденції розвитку його семантичних потенцій у системі української мови.

Ключові слова: сенсорна лексика, інформаційне поле, прототипова ознака, семантичні можливості.

В статье автор делает попытку выявить формы информации цветоименования голубой; охарактеризовать способы языковой реализации информационного поля исследуемого прилагательного; определить общие тенденции развития его семантических возможностей в системе украинского языка.

Ключевые слова: сенсорная лексика, информационное поле, прототипический признак, семантические возможности.

In ensuring the sustainability of the conceptual world view, expressed in the language as a sign system play a special role touch, including color, vocabulary, whose value in modern society is growing. A color category are the preferred object of study of various disciplines. Interest linguists to study nominations color is due primarily to the fact that the system nominations color – open, values, worldview structure; highly mobile and extensive lexical system in which high information content laid down menus or directly encoded at figurative, symbolic, associative links between linguistic elements.

In modern linguistics, the study of color grounded in the recognition that color is part of communication in general, the same color communication is the psychological reactions related to visual perception and is one of the basic segments of visual communication and an information source in linguistic consciousness of society, giving information about the «life» in chronotypical detail. That is why there is a special emphasis on color categorization, one of the promising areas of research which the search referential models, on which the speakers in their thoughts about colors.

An interesting aspect is the appropriate research koloratyva blue, providing its analysis at different stages of perception native speakers; detect changes in the semantic structure; clarify the relationship between semantic structure tokens blue, natural color properties of signals and their images in the mind.

Key words: sensory lexicon, information field, prototypical feature, semantic features.

У забезпеченні усталеності концептуальної картини світу, вираженої в мові як знакової системі особлива роль належить сенсорній, зокрема колірній, лексиці, значення якої на сучасному етапі розвитку суспільства постійно зростає. Колористичні номінації виступають пріоритетним об'єктом дослідження різних дисциплін. Інтерес лінгвістів до вивчення номінацій кольору пояснюється насамперед тим, що система кольоропозначень – відкрита, ціннісна, світоглядна структура; надзвичайно мобільна й розгалужена лексична система, в якій закладено високий рівень інформативності, що розкривається безпосередньо або кодується на рівні образних, символічних, асоціативних зв'язків між мовними елементами.

У сучасному мовознавстві вивчення колористики заґрунтоване на визнанні того, що забарвлення є складовою комунікації загалом, колірна ж комунікація являє собою психічні реакції, пов'язані з візуальним сприйняттям і становить один із базових сегментів візуальної комунікації та виступає інформаційним кодом у мовній свідомості соціуму, що дає відомості про «життя» у хронотопній конкретизації. Саме тому сьогодні спостерігається особлива увага до питань категоризації кольору, започаткована працями Б. Берліна і П. Кея, одним із перспективних напрямків дослідження якої є пошук референційних взірців (означений підхід започатковано А. Вежбицькою), на які спираються мовці у своїх розмислах про кольори. Оскільки обсяг роботи не дає змоги проаналізувати проблему зусобіч, ми обмежили коло наших наукових пошуків: **об'єктом** аналізу став кольорономінант *голубий*, який на сьогодні досліджений недостатньо; **матеріалом** для дослідження послуговували лексикографічні джерела, періодичні видання та художні тексти.

Колоратив *голубий* неодноразово був у полі зору науковців (див. роботи Н. Бахліної (1975), А. Василевич (2005), І. Герасименко (2004), Ю. Карташової (2001), О. Левченко (2013), Н. Пелевіної (1962), В. Старко (2013), М. Чикало (1997), Г. Яворська (2000), однак багатомірність об'єкта дослідження породжує проблеми, які вимагають нових підходів до їх вивчення.

Одним з таких аспектів є дослідження колоратива *голубий* на різних етапах сприйняття носіями мови; виявлення зрушень у семантичній структурі; недостатньо розробленою є проблема співвідношення між семантичною структурою лексеми *голубий*, властивостями природних колірних сигналів і їхніх образів у свідомості людини. З огляду на це тема пропонованої розвідки є **актуальною**.

Метою статті є спроба на матеріалі української мови виявити форми інформації кольоропозначення голубий; охарактеризувати способи мовної реалізації інформаційного поля означеного ад'єктива; з'ясувати загальні тенденції розвитку його семантичних потенцій у системі української мови, що відбуваються під впливом як мовних, так і позамовних факторів і відображають специфіку уявлень людини про колірний простір, який є важливою складовою універсуму.

Прикметник *голубий* належить до мікрополя синього кольору і визначається як такий, що «має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середнього між зеленим і синім; кольору ясного неба, світло-синій, блакитний» [СУМ, Т. 2, с. 118]. Дослідники постійно акцентують на особливості української мови, де для позначень синього кольору існує дві основні назви – *синій* та *голубий*, незважаючи на традиційний спектральний поділ, де цим барвам належать різні сектори. При тому зауважимо, що для позначення світло-синього відтінку синього кольору українська мова послуговується ще одним прикметником – *блакитний*. Оскільки сфера використання відповідного колоратива досить обмежена (його використовують мовці тільки для опису небесних просторів), він не буде об'єктом наших пошуків.

Прикметнику *голубий* у системі кольоропозначень сучасної української мови належить особливе місце: він має необмежену сполучуваність і широкий діапазон використання, належить до групи основних позначень кольору, збільшуючи тим самим загальноприйнятий набір основних позначень кольору в українській мові з 11 номенів до 12. Цілком зрозуміло, що за відношенням до прикметника *синій* він займає підпорядковану позицію: як свідчить реальна дійсність, голубий колір сприймається як світлий відтінок саме синього кольору, відповідно з точки зору змісту *голубий* можна розглядати як варіант синього (голубий – світло-синій). Однак широка сфера його використання зробила можливим відтворення ряду відтінків, які можна назвати і словом *синій*. Це, в свою чергу, призвело до того, що значення колоративів *голубий* та *синій*, їх сполучуваність із іменниками можуть співпадати. Схожі використання найчастіше можемо спостерігати в описах явищ

природи (пор.: *синє небо – голубе небо, сині роси – голубі роси, синій сутінок – голубий сутінок, синя ріка – голуба ріка, синій туман – голубий туман*), в описах людської зовнішності (пор.: *сині очі – голубі очі, сині вени – голубі вени*) тощо. Однак саме в описі зовнішніх ознак людини спостерігається обмежене вживання прикметника *голубий*. Йдеться про давнє використання колоратива *синій* на позначення кольору обличчя, частин тіла хворої (мертвої) людини (сполучення *голубі губи, голубий рот, голубе обличчя* є неможливими). Пояснення обмеженого використання прикметника *голубий* вбачаємо в походженні слова та якості самого прикметника: *голубий* – інтенсивний, красивий тон (навіть при своїй світлості), який має елемент емоційної, експресивної оцінки, викликає позитивні асоціації.

Зазначимо, що у контексті давньої української мови назва кольору *голубий* належить до периферійних у мікросистемі назв синього кольору. «Вона скупо засвідчена пам'ятками, і її можна було б вважати okazional'noю, якщо б не подальша доля цієї назви в українській мові» [7, с. 196]. Н. Бахіліна зауважує, що «прикметник *голубий* відомий лише частині слов'янських мов, а саме східнослов'янським мовам (рос. – *голубой*, укр. – *голубий*). В інших слов'янських мовах для означення світло-синього кольору існують інші назви [2, с. 192]. О. Дзівак називає три мови, де функціонує прикметник *голубий* – українську, російську, польську [5, с. 82]. Проте в тих чи інших формах слово *голубий* можна виявити і в інших слов'янських мовах [7, с. 196].

Поява відповідного прикметника у мові мотивована необхідністю позначення світлих відтінків синього. Якщо синій асоціативно пов'язувався з водою, і міг мати як позитивну, так і негативну конотацію, то з голубим кольором (кольором неба) конотація могла бути лише позитивною. Відповідно позитивне забарвлення мали і слова, які позначали голубий відтінок. Як зазначає А. Василевич, частотність слів темно-синього ряду була завжди істотно меншою, ніж частотність слів світло-синього ряду [3, с. 47]. Особливо сьогодні, коли початковий символізм кольорів у свідомості носіїв мови істотно стерся, і прикметник *синій* відіграє роль основного терміна для відповідної частини спектра, частота вживання слова *голубий* не поступається частоті вживання слова *синій*. Це, в свою чергу, порушує відоме історичне правило, за яким: слова більш давнього походження, якщо вони збереглися у мові, є найбільш уживаними.

Питання походження прикметника *голубий* до сьогодні залишається відкритим. Проблема у з'ясуванні пріоритету слів *голубий* чи *голуб*, яке із них є мотиваційним, а яке мотивованим у системі слов'янських мов. Одні вчені вважають, що перше – колір, а назва птаха виникла за кольоровою ознакою (О. Преображенський); інші доводять походження кольору від назви птаха (М. Фасмер). З огляду на те, що у слов'янських мовах іменник частіше правив за мотиваційну основу назви кольору, тобто назви конкретних предметів, які мають характерну забарвлену поверхню, стають основою для творення назв кольорів [7, с. 196], схилиємося до думки: прикметник *голубий* утворений від іменника *голуб*. При тому йдеться не про основне пофарбування п'яра звичайного голуба (він, як відомо, сіривато-сірий), а про специфічний полиск п'яра на шії птаха. Зауважимо, що на синхронному рівні цей зв'язок не прослідковуються, і голубий відчутно асоціюється із кольором неба.

У лексичній системі мови давніх пам'яток прикметник *голубий* побутував віддавна і утримував міцну позицію на мовному ґрунті [7, с. 196]. Як свідчать наукові джерела, перші фіксації назви кольору *голубий* стосуються масті коней [2, с. 194], позначаючи при тому певний відтінок сірого: 'світло-сірий' чи 'темно-сірий', 'сіривато-голубий' чи навіть 'сіривато-жовтий, сіривато-бурий'. Такі припущення підтверджують спостереження Н. Пелевіної, яка зазначає: «Слов'янські позначення синього і голубого кольорів виникли пізно, і в них можна простежити інші колористичні значення [6, с. 150]. Дещо пізніше прикметник *голубий* з'являється в ділових пам'ятках переважно на позначення масті тварин, кольору шерсті та п'яра тварин і птахів, як назва кольору тканини, одягу, а також кольору коштовних каменів [2, с. 195]. При тому колоратив набуває додаткового семантичного навантаження 'дорогий', 'багатий', 'святковий' [7, с. 197]. Однак аж до XVII ст. сфера його використання все ж таки обмежена [2, с. 194].

Надалі прикметник *голубий* активно починають вживати для опису явищ природи, кольору неба, води, повітря; *голубий* вживається як назва кольору тканини, одягу, де значення прикметника визначається як 'світло-синій', тобто збігається із основним сучасним його значенням [7, с. 194]. Саме із цим значенням прикметник *голубий* і закріпив за собою певну ділянку спектра.

Референтами голубого є низка об'єктів: повітряний простір, небо; водні об'єкти; рослини; речовини, артефакти; прецедентні феномени, де прототиповим виступає колір неба: голубий цілком уподібнюється небу, оскільки безпосередньо пов'язаний із ясным денним світлом [4, с. 257], а тому викликає позитивні асоціації. Звичайно, у сучасній мові є безліч конотацій, які накладаються на первісно позитивне значення прикметника *голубий*. І все ж складний процес мовного розвитку не зміг знищити позитивних асоціацій: 'небо', 'вода', 'спокій', 'простір', 'світлий', 'багородний', 'приємний', 'романтичний', 'гарний', 'кращий', що продукувало розширення семантичних потенцій прикметника *голубий*, у межах яких переважають позитивно марковані конотації, серед останніх і okazional'ні.

У сучасній українській мові виділяємо наступні лексико-семантичні варіанти значення колоратива *голубий* продуковані різними типами знань (предметними, етнічними, релігійними, символічними, етичними, соціальними тощо): 1) 'світло-синій': *Лариса була в пухнастому голубому светрі* (Щербак-1987, с. 120). За допомоги метонімічного переносу (перенесення ознаки кольору одягу на особу, яка носить цей одяг) у межах відповідного значення утворені сталі сполучення *голубі шоломи, голубі берети: Голубі шоломи у складі військ ООН почали патрулювати місто* (УК, 2004, № 112, с. 7); *«Голубі берети» – війська спеціального призначення – підпорядковані безпосередньо президенту держави* (УК, 2004, № 39, с. 12). Переносне значення прикметника *голубий* стало основою творення виразу *Голуба планета* (Земля з космічних глибин світиться голубим світлом): *Тепер у Сергія Кричевського з'явилися нові факти загрози для Голубої планети, що йдуть із космічних глибин* (ПУ, 2004, № 90, с. 23); 2) 'кольору ясного неба': *Даль ясна і в голубому небі спокій* (СУМ, Т. 2, с. 118); *Лився крізь шибки голубий день, великі купчасті хмари тяглися по голубій дорозі неба* (Шевчук-1981, с. 124), що символізує поняття чистоти, ніжності, безтурботності; 3) 'щасливий', 'радісний': *Мені необхідно вряди-годи зводити очі й бачити блакитні колодязі між білих хмар, бо з тих колодязів летить в душу чиста й голуба радість* (Шевчук-1990, с. 8); 4) 'кольору води': *Голуба чиста вода ... І поруч така ж прозора голубінь, але то вже не хвилі Дніпра, а розквітлий льон Смоленщини* (СУМ, Т. 2, с. 119). Внаслідок процесу метафоризації вільні словосполучення з часом стають фразеологізмами. Наприклад: *голубе містечко, голубі доріжки, голубі артерії*; 5) 'ясний', 'світлий', 'безхмарний': *Потекло, як коліскова, що її співає мати, і як голубий ранок, ще не зачеплений курявою дня* (Шевчук-1981, с. 181); 6) 'зображення зовнішності людини': *Ліля мовчки виїшла з під їзду і подивилася на Адама великими голубими очима* (Шевчук-1981, с. 58); 7) 'зображення внутрішнього стану людини': *Це засіяло раптом Галину душу голубою печаллю, як смужка на овиді* (Шевчук-1983, с. 14); 8) 'романтичний', 'невинний': Аналіз матеріалу дає підставу для припущення, що це значення формується на реальному розумінні недосяжності бажаного: *Голуба мрія його дитинства так і залишилась нездійсненою* (УК, 2004, № 82, с. 6); 9) 'кращий', 'аристократичного походження': *Прийнявши рапорт, Врангель обернувся до юнкерів, ... вони довірливо вручають нині йому свою долю, обрусілому шведові, в жилах якого тече голуба кров вікінгів* (Олесь Гончар) [11, с. 400]. Відповідне значення є запозиченням в українській мові. Спочатку виразом *голуба кров* називали себе

аристократичні сім'ї іспанської провінції Кастилії, які гордились тим, що їх предки ніколи не вступали у шлюб із маврами та іншими темношкірими [1, с. 219]. Нині наведений вираз має дещо іронічне забарвлення і слугує для називання не стільки аристократів та людей дворянського походження, а скоріше людей, які виділяються чимось або хизуються собою; 10) 'екологічно чистий' – оказіональне переносне значення: *Екологічно чисту продукцію німці позначають маркуванням «Голубий ангел», який запозичили у емблеми Програми ООН із захисту навколишнього середовища* (ПУ, 2004, № 42, с. 12); 11) 'кольору яскравого вогню, природного газу': *Вважайть, що на «живому вогні» (хай навіть на голубому полум'ї газу) їжа виходить смачнішою* (ПУ, 2004, № 21, с. 26). Прикметник *голубий* з цим значенням увійшов до чималої кількості фразеологічних одиниць: *Голуба траса пройшла через Судак. Населення отримало довгоочікуване голубе золото* (УК, 2004, № 162, с. 15); *Програмою передбачено першочергове закінчення незавершеного будівництва сільських голубих мереж* (УК, 2004, № 225, с. 9); 12) 'світло екрана телевізора': *Ми ж були ні від кого. Ніхто. Свиснули – збіглись. І хто міг гарантувати нам успіх, голубий екран?* (УК, 2011, № 53, с. 6). Пряме значення колоратива лягло в основу творення фразеологічної одиниці *голубий вогник*. Згодом вираз *голубий вогник* стає власною назвою, позначаючи телевізійну передачу розважального характеру. В поєднанні з прийменником *на* сполучення *на голубий вогник* набуває дещо іншого значення, а саме 'завітати до когось', 'відвідати кого-небудь': *Можна до вас сьогодні ввечері завітати на голубий вогник?* (ПУ, 2003, № 29, с. 5); 13) 'невідомий', 'таємничий'. Значення набуває негативних конотацій, оскільки усе таємниче – лякає: *А Роскада падав у голубу безодню. В голові у нього стукала неприємна, настирлива думка* (УК, 2011, № 63, с. 8); 14) 'гомосексуальний': *Представники «голубої культури» все частіше почали узаконювати свої відносини* (УК, 2003, № 74, с. 8). Зафіксоване значення має негативні конотації (сексуальні стосунки між особами чоловічої статі не є нормою і засуджуються українською спільнотою); 15) спеціальні термінологічні назви: *Голубої норки в природі не існує* (УК, 2007, № 24, с. 5); *Це голубий песець. Помацай* (Щербак-1987, с. 48).

Отже, виникнувши пізніше інших основних назв кольору, прикметник *голубий* у процесі становлення свого значення втратив первісну граничність, став кольоропозначенням із практично необмеженою сферою використання. В сучасній українській мові прикметник *голубий* репрезентує різноманітні емоційно-оцінні значення переважно позитивного плану, входить до складу сталих сполучень, набуваючи при тому вторинних, переносних значень. Певна відстороненість *голубого*, зв'язок із таємничим і незбагненим небом зробили цей колір улюбленим кольором українських романтиків і цікавим об'єктом для подальших наукових пошуків.

Література:

1. Ашукин Н. С. Крылатые слова: Литературные цитаты. Образ. Выражения / Н. С. Ашукин, М. Г. Ашукина. – М. : Правда, 1986. – 766 с.
2. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке / Н. Б. Бахилина. – М. : Наука, 1975. – 288 с.
3. Василевич А. П. Цвет и названия цвета в русском языке / А. П. Василевич, С. Н. Кузнецова, С. С. Мищенко [Под общей редакцией А. П. Василевич]. – М. : КомКнига, 2005. – 216 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Укладач і головний редактор В. Т. Бусер. – К.–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Дзівак О. М. З історії назв кольорів / О. М. Дзівак // Українська мова та література в школі. – 1973. – № 9. – С. 81–84.
6. Пелевина Н. Ф. О соотношении языка и действительности (обозначение красного и синего цветов) / Н. Ф. Пелевина // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1962. – № 2. – С. 149–153.
7. Чикало М. І. З історії назв кольорів в українській мові (XIV–XVIII століття) / М. І. Чикало // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка: Праці філол. секції. – Львів, 1997. – С. 186–209.

Список джерел ілюстративного матеріалу та прийнятих скорочень:

1. ПУ – «Правда України», №№ 66–201, 2003; №№ 1–43, 2004; №№ 1–38, 2005; №№ 1–42, 2007.
2. СУМ – Словник української мови в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
3. УК – «Урядовий кур'єр», №№ 1–248, 2003; №№ 1–200, 2004; №№ 1–174, 2005; №№ 1–210, 2011.
4. ФСУМ – Білоноженко В. М., Винник В. О., Гнатюк І. С. Фразеологічний словник української мови / Укладачі В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1999. – 980 с.
5. Шевчук-1981 – Шевчук В. Долина джерел / В. Шевчук. – К. : Радянський письменник, 1981. – 239 с.
6. Шевчук-1983 – Шевчук В. Дім на горі / В. Шевчук. – К. : Радянський письменник, 1983. – 487 с.
7. Шевчук-1990 – Шевчук В. Птахи з невидимого острова / В. Шевчук. – К. : Радянський письменник, 1990. – 470 с.
8. Щербак – Щербак Ю. Причини і наслідки / Ю. Щербак. – К. : Радянський письменник, 1987. – 316 с.

УДК 811.111'374

О. В. Сердюк,

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара ім. О. Гончара, м. Дніпропетровськ

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТІВ КІШКА ТА СОБАКА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються спроби виявити ознаки, що формують стереотипні образи тварин в англійській мові на основі функціонально-семантичного аналізу зоонімів КІШКА та СОБАКА з використанням лексикографічних джерел. Дослідження концептів – важливий напрямок сучасної лінгвістики, оскільки саме цей ракурс дозволяє розглядати слово в контексті культури, пізнання і комунікації.

Ключові слова: концепт, зоонім, лексикографічний аналіз, лексико-семантичний варіант.

В статті розглядаються спроби виявити ознаки, які формують стереотипні образи тварин в англійській мові на основі функціонально-семантичного аналізу зоонімів КІШКА та СОБАКА з використанням лексикографічних джерел. Дослідження концептів – важливе напрямком сучасної лінгвістики, так як саме цей ракурс дозволяє розглядати слово в контексті культури, пізнання і комунікації.

Ключевые слова: концепт, зооним, лексикографический анализ, лексико-семантический вариант.

The article deals with the attempts to find out the features, making stereotyped images of animals in the English language on the base of the functional-semantic analysis of CAT and DOG's zoonyms with the use of lexicographical sources. The investigation of the concepts is the most important direction in modern linguistics, as exactly this aspect lets us examine the word in the context of culture, perception and communication. The research of the concepts with animalistic elements of CAT